

DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-18

УДК 321.7.01

Батир Ю.Г., к.е.н., доц., ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків,

ORCID: 0000-0001-5282-3680,

Помаза-Пономаренко А.Л., д.держ.упр., с.д., ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків, ORCID: 0000-0001-5666-9350,

Лопатченко І.М., к.держ.упр., ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків, ORCID: 0000-0002-4838-2154

Batyr Yu., PhD of Economic Sciences, associate professor, National university of civil defence of Ukraine, Kharkiv,

Pomaza-Ponomarenko A., Doctor in Public Administration, Senior Researcher, Head of the Scientific Department for State Security Problems of the Training Research and Production Centre of National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv,

Lopatchenko I., PhD of Public Administration, Lecturer of the Department of Public Administration in the sphere of Civil Defense of the Training Research and Production Centre of National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

ДЕМОКРАТИЧНІ ТА НЕДЕМОКРАТИЧНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРАВЛІННЯ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОМУ СВІТУ

DEMOCRATIC AND NON-DEMOCRATIC FORMS OF POLITICAL GOVERNMENT: CHALLENGES TO THE MODERN WORLD

У статті досліджуються особливості проявів політичного режиму як форм політичного правління в сучасному світі. Розкривається зміст демократичного, авторитарного та тоталітарного політичних форм державно-політичного устрою, приведено їх різновиди. Визначено, що демократія є формою правління народу, обране народом і для народу.

За авторитарного режиму носієм влади є одна особа чи група осіб, який має місце у деяких країнах Латинської Америки, Сомалі, Уганді, Нікарагуа.

І найбільш недемократичною політичною формою є тоталітаризм за якого зовсім відсутні демократичні свободи і характеризується насильницьким по-

літичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої верхівки. Найгіршим прикладом цього недемократичного режиму стала РФ, яка є джерелом військової агресії проти України і всього цивілізованого світу.

Ключові слова: політичне правління, політичний режим, демократія, авторитаризм, тоталітаризм, диктатура, війна.

The article examines the peculiarities of the manifestations of the political regime as forms of political government in the modern world. The content of democratic, authoritarian and totalitarian political forms of the state-political system is revealed, their varieties are given. It is determined that democracy is a form of government of the people, chosen by the people and for the people.

Under an authoritarian regime, the bearer of power is one person or a group of persons, which occurs in some countries of Latin America, Somalia, Uganda, and Nicaragua.

And the most undemocratic political form is totalitarianism, which completely lacks democratic freedoms and is characterized by the violent political, economic and ideological domination of the ruling elite. The worst example of this undemocratic regime is the Russian Federation, which became the source of military aggression against Ukraine and the entire civilized world.

Key words: political rule, political regime, democracy, authoritarian, totalitarian, dictatorship, war.

Постановка проблеми. На сучасному етапі переважна більшість розвинених країн світу є державами демократичними. Проте історія існування режимів, принципи функціонування яких кардинально протилежні принципам демократії, є надзвичайно тривалою. Цим пояснюється постійне зацікавлення дослідників причинами виникнення таких режимів, тенденціями, наявними у відповідних суспільствах, та можливостями їх трансформації. Звертаючи увагу на недемократичність принципів управління в авторитарних і тоталітарних державах у сучасному світі дуже часто виникають політичні кризи та навіть військові агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сутності демократичних та недемократичних політичних режимів розглядалась у численних працях таких дослідників, як Л. Андерсен, Х. Арендт, М. Драхт, М. Кертис, З. Бжезинський, Ж. Желев, М. Чабанна, Ф. Рудич та інші. Не дивлячись на велику увагу вчених до цих питань, процеси формування та становлення агресивних тоталітарних режимів вимагають подальших досліджень, особливо в умовах прояву їх військової, терористичної та фашистської агресії.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних умов формування таких політичних режимів, як демократія, авторитаризм і тоталітаризм та їх вплив на історію.

Виклад основного матеріалу. В політичній науці для визначення соціального характеру і порядку взаємовідносин управителів і тих, ким управляють, методів ефективності державного управління використовується категорія політичного режиму. Це поняття стало об'єктом тривалих дискусій науковців. Отож звернемося до деяких визначень цієї категорії: політичний режим – це сукупність засобів і методів, за допомогою яких правлячий клас (або група класів) здійснює економічне й політичне владарювання, владу в суспільстві. І ще: політичний режим – це середовище й умови політичного життя суспільства, інакше кажучи, відповідний політичний клімат, що існує в суспільстві на певному етапі історичного розвитку. Основними політичними режимами прийнято вважати тоталітарний, посттоталітарний демократичний, авторитарний і султаністський (крайня форма патримоніального спадково-родового володарювання) [6].

Політична система демократичного режиму характеризується чіткою визначеністю функцій законодавчої, виконавчої і судової влади. Парламенту належить виняткове право видавати загальнодержавні закони; виконавчій владі – законодавчої, бюджетної, кадрової ініціативи; суду – право визначати відповідність законів конституції. Вибори лідерів на всіх рівнях здійснюються лише на альтернативних засадах. І що найважливіше: ефективно діє механізм контролю електорату над владними структурами [6].

Класичне визначення демократії дав А. Лінкольн: Демократія – правління народу, обране народом, для народу. [3].

Демократія (від грец. *democratia* – народовластие) – це форма державно-політичного устрою суспільства, що заснована на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципів свободи й рівності людей і ґрунтується на принципах: влада більшості, рівноправність громадян, захищеність їх прав і свобод, верховенство закону, поділ влади, виборність глави держави, представницьких органів.

Для утвердження демократії необхідна висока політична культура населення. Демократія ґрунтується на багатоманітності інтересів різних соціальних груп і дає можливість гармонійно поєднувати їх. Велику роль у демократизації суспільно-політичного життя відіграють партії, асоціації, суспільні рухи та інші інститути громадянського суспільства. Вважають, що демократія — це певний ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд, що вона ґрунтується на певній системі цінностей.

Демократичні цінності – моральні цінності, ідеали, притаманні демократичному суспільству. Складниками цього ідеалу можуть бути свобода, рівність, братерство, солідарність, права людини, народний суверенітет, повага до людей, до їх гідності тощо. Демократія робить суспільство відкритим для будь-яких ідей і варіантів розвитку яким віддає перевагу народ, створює необхідні умови для зростання добробуту економічного процвітання і стабільності [5].

Авторитарний режим – „державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна особиста диктатура”. Як правило, він виникає тоді, коли на порядок денний висуваються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни. За таких умов політичні права і свободи громадян, діяльність громадсько-політичних об'єднань та опозиції обмежуються. Законодавча влада фактично підлягає виконавчій, зосередженій в руках глави держави. Поєднуються централізовано-планові та ринкові засади в розвитку економіки. За авторитаризму владна еліта зазвичай неоднорідна й спирається на політичні сили, зацікавлені в збереженні чинної влади.

Авторитарний режим має ознаки, властиві лише йому: носієм влади є одна особа чи група осіб; режим спирається на силу і при необхідності може її продемонструвати; монополізує владу й політику, опозиція існує умовно; авторитаризм обмежено втручається в економіку; кадри призначаються згори, при цьому переважають особисті симпатії й відданість вождеві. Авторитаризм є перехідним режимом від тоталітаризму до демократії й дечим відрізняється від нього. По-перше, більш визначеною є мета перебудови суспільного ладу. По-друге, залишається прагнення хоча б формально зберегти демократичні атрибути влади — парламент, партії, опозицію. По-третє, всіма повноваженнями наділяється держава як надкласовий верховний арбітр. Нарешті, практикується тактика вибіркового терору, скерованого на залякування опозиції.

Авторитаризм можна визначити як недемократичний політичний режим, який передбачає концентрацію влади в руках окремої особи або групи осіб, котрі не прагнуть досягнення суспільної згоди стосовно легітимності їх влади. При цьому відбувається зменшення ролі представницьких інститутів влади і громадян в цілому, вони усуваються від процесу прийняття політичних рішень.

Серед авторитарних режимів виокремлюють:

– військово-бюрократичні диктатури, встановлені внаслідок військових переворотів через наявність нерозвиненого громадянського суспільства та слабкість демократичних традицій, коли офіцерський корпус виступає найбільш зорганізованою силою, яка має ресурси для захоплення влади у державі (Греція, Аргентина, Бразилія, Парагвай, Чилі, деякі інші країни Латинської Америки, Африки та Азії);

– персональні тиранії, різновидом яких виступає султанізм, коли влада належить диктаторові та спирається на підтримку розгалуженого поліцейського апарату (Сомалі, Гаїті, Уганда, Нікарагуа);

– абсолютистські монархії, коли монарх має необмежену владу у виконавчій, законодавчій та судовій сферах, а представницьких органів влади не існує (Йорданія, Марокко, Саудівська Аравія, Катар, Оман,

Об'єднані Арабські Емірати);

- олігархічні, коли влада належить певним корпоративним кланам;
- вождистські (або режими особистої влади), які спираються на авторитет сильного лідера, можуть мати підтримку народу і передумовою становлення яких може виступати певна загроза для держави (що дозволяє лідерам використовувати для консолідації населення гасла націоналізму, незалежності, модернізації тощо);
- змішані, які містять елементи різних режимів (наприклад, військовий режим, який було встановлено у Чилі 1973 року, пізніше було трансформовано у режим особистої влади);
- неототалітарні режими, які формально функціонують за наявності багатьох партій, опозиції, періодичних виборів, але влада зберігається в руках однієї партії (Сирія).

При цьому у деяких країнах (Сінгапур, Південна Корея, Таїланд) авторитарна влада змогла сконцентрувати зусилля та ресурси для розв'язання завдань економічного зростання, проведення радикальних реформ, забезпечення громадського порядку, а також не допустити протистояння групових інтересів [8].

Тоталітаризм (від пізньолат. *totalitas* – повнота, цілісність і *totalis* – увесь, повний, цілий) – це форма державного ладу і політичний режим, основними ознаками якого є відсутність демократичних свобод, диктатура і повний, всеохоплюючий (тотальний) контроль держави і керівного апарату над усіма сферами суспільної життєдіяльності. Тоталітарний режим державної влади - це такий політичний режим, який характеризується насильницьким політичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої верхівки, організованої в цілісний державний апарат, на чолі якого стоїть диктатор, що найчастіше виступає в образі харизматичного лідера [2].

Існують два узагальнені визначення тоталітаризму як суспільного устрою. Згідно з першим, тоталітаризм – це політичний спосіб організації влади над суспільством і особою з всеосяжним контролем над ними, підпорядкуванням усієї політичної системи колективній меті та офіційній ідеології. За другим визначенням „тоталітарний режим — це державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна особистість (особиста диктатура) з повним (тоталітарним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства. Тоталітаризм — найвитонченіша форма авторитаризму” [2].

Тоталітаризм є політичним режимом, якому притаманні політичне, економічне, ідеологічне панування правлячої еліти, організованої у цілісний бюрократичний партійно-державний апарат (очолюваний лідером), тотальний контроль над суспільством, втручанням в усі його сфери з метою здійснення такого контролю. (Запропоноване визначення є одним з

можливих, оскільки автори багатьох досліджень з питань тоталітаризму, підручників, словників наводять різні визначення цього поняття).

До різновидів тоталітаризму належать такі:

– комуністичний тоталітаризм (як штучна форма соціальної інтеграції, заснована на приматі класового підходу, запереченні права на приватну власність, заборону автономії особистості тощо);

– фашизм (який у первісному варіанті італійської ідеократії тяжів до забезпечення національної єдності під владою сильної держави, передбачав синтез концепції нації як цінності та догматизованого принципу справедливості);

– націонал-соціалізм (як синтезований тип ідеократії, який передбачає втілення ідей расизму, шовінізму, зовнішньополітичної експансії) [8].

За тоталітаризму культивується влада однієї партії, проте партії, контрольованої зверху: завдання її – не збуджувати маси, а приручати. Усі вони поклонялися порядку та захищали приватну власність; всі шанували авторитарну державу, відкидали федералізм, демократію та їх гадані вади: безладну класову боротьбу, корумпованість політиків, моральне розкладання. Також усі вони приходили до органічного націоналізму. Нація має бути «єдиною та неподільною», очищеною від тих, хто підриває національну єдність. Тому ці режими придушували соціалістів та лібералів, прихильників інтернаціоналізму, а також етнічні, регіональні та релігійні меншини, яких підозрювали у лояльності до інших країн. Більшість авторитаристів поклалися на військову та поліцейську силу старих режимів; фашисти воліли власні парамілітарні формування. Проте, відкинувши мирні компроміси між різномудцями, усі вони неминуче обирали шлях насильства — військового чи парамілітарного — на вирішення політичних проблем [4].

Учена М. Чабанна виокремлює такі основні риси тоталітарної держави: наявність моністичної загальнодержавної ідеології, створеної на базі утопічного проекту радикальних перетворень (здійснюваних панівною групою, визначеною за класовою, національною або расовою приналежністю), ідеологізація й політизація всіх сфер суспільства; однопартійність за наявності масової партії вождистського типу, яка монополізує право на здійснення управління державою; використання масового терору як методу управління суспільством; прагнення здійснення тотального контролю над суспільством; заборона політичного плюралізму та навіть формальної політичної опозиції; наявність політичної цензури; мілітаризація; порушення прав і свобод громадян» [8].

В умовах тоталітаризму громадська думка не є сформованим інститутом. Але й неправильним буде стверджувати, що в тоталітарних суспільствах взагалі немає громадської думки, оскільки там існують основні

канали її вираження: відбуваються мітинги, збори та демонстрації, має місце стійка система агітації та пропаганди, що допомагає поширювати ідеї в суспільстві, проводяться вибори. Зрештою, там є дієвими засоби масової інформації. Громадська думка в тоталітарних суспільствах розвивається за іншими принципами, ніж у демократичних державах і не є результатом вільного обміну інформацією, наслідком дискусії та автономних від влади оцінних суджень. У зв'язку з відсутністю тих умов, які б уможливили існування громадської думки, її дієвої компоненти, зазвичай прийнято вважати, що в тоталітарних суспільствах громадської думки не існує [2].

Політичний аналітик П. Усов заперечує такий підхід, і, натомість, вказує на три моделі взаємодії громадської думки з політичною владою на основі включеності громадської думки в політичні процеси та ефективності її впливу на політичну владу. Для першої такої моделі, прикладом якраз і слугує тоталітарне суспільство, адже, як зазначає автор, «модель вертикального або неефективного функціонування ... передбачає обмеженість тих функцій громадської думки, які пов'язані з реалізацією інтересів й очікувань суспільства. Разом з тим у правильному руслі посилені ті функції, що спрямовані на легітимацію влади еліти... Превалює думка, згідно з офіційним політичним рішенням, в якій відсутня можливість критичного підходу до політики керівництва та існування альтернативних думок. Крім цього, функції громадської думки та її механізми спрямовані всередину самого суспільства, завдяки чому здійснюється контроль і критика тільки окремих індивідів і соціальних груп і придушується думка незадоволених чи незгідних із упровадженою політикою» [1].

Таким чином, тоталітарними можна вважати режими Б. Муссоліні в Італії, А. Гітлера в Німеччині, Й. Сталіна в СРСР, Мао Цзедуна в Китаї, Ф. Кастро на Кубі, Пол Пота в Кампучії. На сучасному етапі утвердження тоталітарних режимів спостерігаємо в деяких країнах на пострадянському просторі, зокрема в Росії. [6].

Прийшовши до влади на тлі серії терактів по всій території РФ (які були організовані за допомогою задіяння спецслужб) та необхідності захисту країни від тероризму, глава цієї країни визначив курс на агресію також і «ззовні». Його агресивність виявлялася як оголошенням енергетичної війни (2008 рік), яка тривала і до останнього часу (2021 року ціна на газ досягла космічного рівня 2000 доларів за 1 куб.м.) [3], так і прямих військових конфліктів в Північній Осетії, Чечні, Грузії, Молдові, Сирії, Донецьку та Луганську України, анексія Криму в Україні. На жаль, Європа та весь цивілізований світ заплющували очі на ці прояви, що й призвело до широкомасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Ця війна набула характеру боротьби ідеалів демократії з боку України з ідеологією тероризму, насильства, варварства, нацизму та ядерної загрози з боку РФ. На жаль, ця війна набирає форми світової війни з постій-

ними ядерними загрозами з боку РФ.

У війні проти Німеччини Радянському Союзу допомогла вистояти та перемогти допомога з боку двох найсильніших тоді західних демократій – США й Англії. Вона виражалася у вигляді ленд-лізу, тобто практично безоплатних поставок озброєнь, бойової техніки та стратегічних матеріалів. Не менш важливим було й те, що західні союзники відволікали на себе основну частину Люфтваффе та німецького флоту, а також значну частину німецьких сухопутних сил, особливо після висадки в Нормандії. Сьогодні провідні держави Заходу, на чолі з тими самими США й Англією, стоять на боці України та постачають їй озброєння та бойову техніку в рамках нового ленд-лізу. У цьому також запорука української перемоги, хоча шлях до неї ще довгий і ціна дуже висока [7].

Висновки. Слід відзначити, що в сучасному демократичному світі, на жаль, є місце проявам авторитаризму та навіть тоталітаризму в управлінні державами. Найгіршим проявом тоталітарного, мілітаристського політичного режиму є сучасна РФ. Світова громадська думка зараз на боці України. Проте для неї актуальним завданням є розробка плану сучасного реагування на зовнішню агресію та поступового відновлення. Усе це становитиме предмет наших подальших наукових розробок.

Список використаних джерел:

1. Балущка Л. Порівняльна характеристика функціональних відмінностей громадської думки у недемократичних політичних режимах та в умовах демократії. <https://social-science.uu.edu.ua/article/525>.
2. Грабовський С. Авторитаризм і тоталітаризм. Газета «День». 18 січня 2022 року. <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/avtorytaryzm-i-totalitaryzm>.
3. Демократія, тоталітаризм та авторитаризм як основні різновиди політичних режимів. https://studies.in.ua/polit-sistem_ekzamen/2686-demokratya-totalitarizm-ta-avtoritarizm-yak-osnovn-rznovid-politichnih-rezhimv.html.
4. Майкл Манн Обьяснение межвоенного подъема авторитаризма и фашизма (из книги) № 2 (17), 2019. <https://cyberleninka.ru/article/n/obyasnenie-mezhvoennogo-podema-avtoritarizma-i-fashizma-iz-knigi>.
5. Поняття, форми та принципи демократії <https://uahistory.co/compendium/serednicka-human-world-11-class-opornii-konspect/57.php>.
6. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу. https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/08/rudych_politychnyi.pdf.
7. Соколов Б. Тоді, 41-го, і зараз, 22-го. Газета «День». 18 січня

2022р. <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/todi-41-go-i-zaraz-22-go>.

8. Чабанна М. Авторитаризм і тоталітаризм Уявна подібність та сутнісна різниця. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chabanna-avtorytaryzm.pdf>.

Reference:

1. Balutska L. Comparative characteristics of functional differences of public opinion in non-democratic political regimes and in conditions of democracy [Porivnyal'na kharakterystyka funktsional'nykh vidminnostey hromads'koyi dumky u nedemokratychnykh politychnykh]. available at: <https://social-science.uu.edu.ua/article/525>.

2. Grabovsky S. (2022). Authoritarianism and totalitarianism. [Avtorytaryzm i totalitaryzm]. *Newspaper "Day"*. January 18, 2022. available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/avtorytaryzm-i-totalitaryzm>.

3. Democracy, totalitarianism and authoritarianism as the main types of political regimes [Demokratiya, totalitaryzm ta avtorytaryzm yak osnovni riznovydy politychnykh rezhymiv]. available at: https://studies.in.ua/polit-sistem_ekzamen/2686-demokratya-totalitarizm-ta-avtoritarizm-yak-osnovn-rznovidi-poltichnih-rezhimv.html.

4. Michael Mann (2019). Explanation of the interwar rise of authoritarianism and fascism (from the book) No. 2 (17). [Ob"yasneniye mezhvoyennogo pod"yema avtoritarizma i fashizma (iz knigi)]. available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/obyasnenie-mezhvoennogo-podema-avtoritarizma-i-fashizma-iz-knigi>.

5. Concepts, forms and principles of democracy [Ponyattya, formy ta pryntsypy demokratiyi]. available at: <https://uahistory.co/compendium/serednicka-human-world-11-class-opornii-konspekt/57.php>.

6. Rudych F. (2010) Political regime and people's power: an attempt at political analysis [Politychnyy rezhym i narodovladdya: sproba politolohichnoho analizu]. *Political management*, № 2. available at: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/08/rudych_politychnyi.pdf.

7. Sokolov B. (2022). Then, on the 41st, and now, on the 22nd. *Newspaper "Day"*. January 18, 2022 [Todi, 41-ho, i zaraz, 22-ho. Hazeta «Den'». 18 sichnya 2022r.]. available at: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/todi-41-go-i-zaraz-22-go>.

8. Chabanna M. Authoritarianism and totalitarianism. Apparent similarity and essential difference [Avtorytaryzm i totalitaryzm Uyavna podibnist' ta sutnisna riznytsya.]. available at: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chabanna-avtorytaryzm.pdf>.